

Використані джерела та література:

1. Рыжичкин Н. Постсоветский Казахстан. Пути формирования национальной идентичности. *Свободная мысль*. 2020. № 3 (1681). С. 75-186.
2. Абылхожин Ж. Б. Модернизационные опыты: проекции в историю Казахстана. *Центральна Азия. Человек-общество-государство*. Сборник статей. Отв. ред. Ар. А. Улунян. Москва: ИВИ РАН, 2013. С. 273-298.
3. Концепция внешней политики Республики Казахстан на 2020 – 2030 годы. Официальный сайт Президента Республики Казахстан. 09.03.2020. URL: https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-koncepcii-vneshnei-politiki-respubliki-kazahstan-na-2020-2030-gody
4. Орлик В. В. Політичні процеси в Республіці Казахстан у контексті «транзиту влади». *Стратегічна панорама*. 2018. № 2. С. 64-75.
5. Нагимова А. Исламский капитал в экономике Казахстана. *Мировая экономика и международные отношения*. 2021. Том 65. № 2. С. 100-108.
6. Foreign Policy: «Казахстан: медиатор евразийского сотрудничества». 19.04.2019. URL: <https://iwep.kz/#/posts/5cb9594af79ae317a5edca77/#header>
7. Додонов В. Инвестиционная активность ведущих стран мира в Казахстане. *Россия и новые государства Евразии*. 2020. № III (XLVIII). С. 94-113.
8. Адно Ю. Горно-металургический комплекс Казахстана: проблемы и перспективы развития. *Россия и новые государства Евразии*. 2021. № II (LI). С. 99-114.
9. Мусиенко С., Тулепбекова А. Россия и Казахстан в рейтингах Doing Business. *Мировая экономика и международные отношения*. 2019. Том 63. № 1. С. 59-66.
10. Аминов Т. М. Социально-экономическое развитие Казахстана в новых геополитических условиях. 30.06.2020. URL: <https://e-history.kz/ru/news/show/31775/>
11. Амирбек А., Маханов К., Тажибаев Р., Анламасова М. Страны Центральной Азии в контексте глобальной экономики: вызовы экономической интеграции. *Central Asia and the Caucasus*. 2020. Том 23. № 1. URL: https://www.ca-c.org/online/2020/journal_rus/cac-01/09.shtml DOI: <https://doi.org/10.37178/ca-c.20.1.09>
12. Глава государства подписал Указ «Об утверждении Стратегии национальной безопасности Республики Казахстан на 2021-2025 годы». Официальный сайт Президента Республики Казахстан. 2021. URL: <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-podpisal-ukaz-ob-utverzhenii-strategii-nacionalnoy-bezopasnosti-respubliki-kazahstan-na-2021-2025-gody-215354>

А.Г. Бульвінський

к.і.н., доцент,

завідувач відділу історії нових незалежних держав

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ ЕВОЛЮЦІЇ ТАДЖИКИСТАНУ У 1990–

2010-Х РР.

Аналізується вплив афганського, іранського, російського, узбецького, китайського та ісламського чинників на розвиток сучасного

Таджикистану. Таджикистан має складні проблеми різного характеру з більшістю своїх сусідів (з Афганістаном – наркотрафіку та ісламістських впливів, з Узбекистаном – водноенергетичні, з Киргизстаном - прикордонні), які перешкоджають виходу двосторонніх відносин на новий якісний рівень.

Ключові слова: *Таджикистан, іслам, Афганістан, Росія.*

External Factors in the Evolution of Tajikistan in 1990-2010

The influence of Afghan, Iranian, Russian, Uzbek, Chinese and Islamic factors on the development of modern Tajikistan is analyzed. Tajikistan has complex problems of various kinds with most of its neighbors (with Afghanistan - drug trafficking and Islamic influences, with Uzbekistan - water-energy problems, with Kyrgyzstan - border problems), which prevent the coming of new qualitative level in bilateral relations between these countries.

Key words: *Tajikistan, Islam, Afghanistan, Russia.*

Одним із ключових факторів еволюції Республіки Таджикистан у пострадянський період є зовнішні впливи на країну. Найважливішими його складовими є таджицько-афганська географічна та національна близькість; ісламський чинник; стратегічне партнерство з Росією та Китаєм; складні відносин з Узбекистаном та перський чинник.

Однак ключові пріоритети зовнішньої політики Республіки Таджикистан зазнавали суттєвої трансформації насамперед під впливом внутрішніх обставин. Так, у 1990-х рр. таким пріоритетом було забезпечення миру та національної єдності у країні. З початком країнами Заходу антитерористичної операції в Афганістані пріоритетом Таджикистану у 2000-х рр. стало формування поясу добросусідства на кордонах країни.

Після зміцнення політичних структур своєї державності, Таджикистан у 2010-х рр. поставив собі за мету забезпечення енергетичної незалежності, досягнення продовольчої безпеки та вхід країни з

комунікаційного тупика, що було відображено у Концепції зовнішньої політики Республіки Таджикистан 2015 р. [1].

Головним принципом таджицької зовнішньої політики є «політика відкритих дверей заради добрих та взаємовигідних відносин», своєрідний різновид багатовекторної зовнішньої політики, основною ціллю якої є зміцнення та розширення торгово-економічного співробітництва та отримання політико-дипломатичної підтримки економічних інтересів країни. Цей концепт багатовекторності був сформульований Е. Рахмоном під час виступу перед Верховною радою Республіки Таджикистан 15 листопада 2002 р. [2, с.40]

Характер та спрямованість еволюції таджицько-афганських взаємовпливів, які є одним із головних чинників для зовнішньої політики Таджикистану у загальних рисах виглядають так. Якщо у 1990-х рр. Таджикистан був критично залежним від позиції політичних лідерів Ісламської Держави Афганістан у контексті врегулювання громадянського конфлікту в країні, то на рубежі 1990-х -2000-х рр. вже Таджикистан став геополітичною опорою «Північного альянсу» у його боротьбі з «Талібаном», а у 2000-х -2010-х рр. почав реалізувати політику будівництва транспортних та енергетичних коридорів в Афганістан та Пакистан для виходу з комунікаційного тупика (2006 – проєкт Регіонального ринку торгівлі електроенергією між країнами Центральної і Південної Азії; 2016 – проєкт CASA-1000 та ін.).

Таджикистан є єдиною з трьох персомовних країн, де ісламські сили не прийшли до влади. Адже в Ірані у 1979 р., а в Афганістані у 1992 р. ісламісти перемогли і встановили ісламські республіки у яких значну роль в управлінні державою відіграє ісламське духовенство.

Станом на 2006 р. постконфліктний період у Таджикистані був завершений: у новий уряд вперше не потрапили представники опозиції, а ООН згорнув своє Бюро зі сприяння миру у Таджикистані. На цей час

завершився і перехід від системи балансу інтересів до системи центральної авторитарної влади з Е. Рахмоном на чолі.

Важливою відмінністю розвитку Таджикистану від інших пострадянських країн регіону є офіційна інтеграція носіїв ісламської доктрини розвитку (бійців та політичних представників Об'єднаної таджицької опозиції) до державних і силових структур країни та її політичної системи після миру 1997 р. (легалізація та участь у виборах 2005, 2010, 2015 та 2020 рр. опозиційних партій, колишніх засновників ОТО).

У сучасному Таджикистані почав активно поширюватись салафілізм, орієнтований на повернення до «чистої віри прабатьків» та очищення ісламу від будь-яких нововведень. Салафіти вважають традиційний іслам таджиків, змішаний з до ісламськими традиціями та віруваннями не справжнім ісламом і прагнуть його змінити.

Найвідомішим прикладом салафітського впливу у Таджикистані є перехід навесні 2015 р. командира таджицького ОМОН полковника Г. Халімова, невдоволеного світськими порядками в МВС Таджикистану, на бік Ісламської держави та обіцянка повернутись у Таджикистан для встановлення там законів шариату. Окрім цього, 4 вересня 2015 р. член ПІВТ і колишній бойовик ОТО, а потім заступник міністра оборони Таджикистану генерал-майор А. Назарзода, невдоволений намірами влади припинити діяльність ПІВТ, здійснив спробу військового заколоту, організувавши збройні напади на блок-пост МВС у м. Душанбе та відділ МВС у м. Вахдат. Після цього нападу ПІВТ була заборонена, а 13 членам вищої ради партії були висунуті звинувачення у створенні злочинного співтовариства.

Особливістю зовнішньої політики Таджикистану щодо ісламських країн є те, що поступово освоюючи політичний та духовний простір

ісламського світу Таджикистан, тим не менш буде відносини з мусульманськими державами на світській, а не релігійній основі.

Тому триваюча підтримка Іраном ісламських сил Таджикистану, зокрема участь представника ПШТ, офіційно визнаної Душанбе терористичною організацією, у міжнародній конференції «Ісламська єдність» (грудень 2015 р.) у Тегерані [3, с.24] стало причиною погіршення таджицько-іранських відносин та згорання ряду економічних проєктів у Таджикистані. Це яскравий приклад нестиковки ісламської політики Ірану зі світським курсом влади Таджикистану.

Вкрай важкі соціально-економічні наслідки громадянської війни в Таджикистані сприяли зміцненню тут позицій Росії, Китаю та Ірану, оскільки вони забезпечили левову частку кредитів та інвестицій у розбудову транспортної та енергетичної інфраструктури країни. Це у свою чергу зробило Таджикистан фінансово залежним від КНР та РФ. У результаті Китай отримав прямий доступ до таджицьких гірськорудних ресурсів, а Росія та Іран до енергетичної інфраструктури.

Росія є найбільшим інвестиційним партнером Таджикистану. Станом на 2018 р. на неї припадає 36% усіх прямих інвестицій в економіку країни. Загалом Росія впродовж років незалежності по 2017 р. вклала в Таджикистан понад 700 млн дол. прямих інвестицій [4, с.92]. Сума ж усіх російських інвестицій за 1992–2016 рр. складає 7,3 млрд дол. [5, с.131]. Ці обставини дають Москві суттєвий чинник впливу на Душанбе та його зовнішню політику і строюють особливу довіру таджиків до Росії. У свою чергу загальна сума боргу Таджикистану перед КНР станом на квітень 2019 р. складала 2,3 млрд дол. США (80% загального зовнішнього боргу країни).

Значна залежність економіки Таджикистану від грошових переказів таджицьких мігрантів з Росії є вагомим важелем тиску з боку Москви на Душанбе. Обмежуючи трудову міграцію до Росії, Москва таким чином

спонукає Таджикистан до вступу в Євразійський економічний союз, обіцяючи відновити сприятливі умови для праці таджицьких мігрантів у РФ.

Окрім того, сформовані та оснащені за безпосередньої участі Росії збройні сили та прикордонні війська Таджикистану є певною мірою залежними від Москви. Суттєвим чинником залежності Таджикистану від Росії є наявність на її території з радянських часів 201-ї російської мотострілецької дивізії. У 2005 р. на базі дивізії була створена 201-а російська військова база чисельністю близько 5 тис. російських військовослужбовців з місцями дислокації в Душанбе та Курган-Тюбе. Згідно договору від 5 жовтня 2012 р. російська військова база на території Республіки Таджикистан перебуватиме ще принаймні 49 років.

З огляду на вище викладене цілком логічним є те, що Росія у Концепції зовнішньої політики Республіки Таджикистан (2015) визначається стратегічним партнером, відносини з яким мають для країни особливе значення, а відносини з КНР характеризуються як такі, що досягли рівня стратегічного партнерства.

Важливими питаннями, які ускладнюють відносини Узбекистану та Киргизстану з Таджикистаном є будівництво таджиками великих ГЕС на гірських річках, що в Узбекистані вважають загрозою національній безпеці та невирішені прикордонні суперечки, які є джерелом постійного загострення ситуації на киргизько-таджицькому кордоні.

Не зважаючи на формальне визнання територіальної цілісності один одного, радянські кордони між республіками фактично вважались тимчасовими, до їх остаточного узгодження на двосторонніх переговорах. Так виникли спірні ділянки на таджицько-узбецькому та таджицько-киргизькому кордонах. Особливо складною є проблема трьох таджицьких ексclave: Воруха та Західної Калачі, оточених територією Киргизстану та Сарвака, оточеного територією Узбекистану.

Станом на сьогодні доктринальні документи Таджикистану визначають потенційно небезпечними для національних інтересів держави такі чинники як: близькість до конфліктогенних регіонів, джерел проявів тероризму, навчальних центрів екстремістів і зон виробництва наркотиків; поширення діяльності в регіоні терористичних угруповань та екстремістських партій і рухів; можливість використання території країни для транскордонної контрабанди наркотиків і розповсюдження екстремістської ідеології; невирішеність питань делімітації та демаркації кордонів між країнами регіону та можливість виникнення конфліктів між етносами і народами регіону; відсутність дієвої співпраці в раціональному використанні водно-енергетичних ресурсів регіону та ін.

Загалом варто відзначити, що Таджикистан має складні проблеми різного характеру з більшістю своїх сусідів (з Афганістаном – наркотрафіку та ісламістських впливів, з Узбекистаном – водноенергетичні, з Киргизстаном - прикордонні), які перешкоджають виходу двосторонніх відносин на новий якісний рівень.

Використані джерела та література:

1. Концепция внешней политики Республики Таджикистан. Утверждена Указом Президента Республики Таджикистан от 27 января 2015 года, № 332. URL: <https://tajemb.kiev.ua/kontsepsiya-vneshnej-politiki-respubliki-tadzhikistan/>
2. Рахмонов Э. Независимость Таджикистана и возрождение нации. Том пятый. Душанбе: Ирфон, 2006. 570 с.
3. Неъматов И. Исламский фактор во взаимоотношениях Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран (конец XX начало XXI вв.): Автореф. дис. канд. ист. наук. Душанбе, 2016. 26 с.
4. Ризоён Ш. Ш. Национальные интересы во внешней политике Республики Таджикистан: структура и специфика: Дис... канд. полит. наук. Душанбе, 2017. 185 с.
5. Алиева Р. Р. Становление и развитие межгосударственных отношений Республики Таджикистан и Российской Федерации в конце XX – начале XXI вв.: Дис... д-ра ист. наук. Душанбе, 2018. 369 с.